

Spremembe bralne krajine v Sloveniji: branje leposlovja 1973–2014

Miha Kovač

Filozofska fakulteta, Oddelek za bibliotekarstvo, informacijsko znanost in knjigarstvo, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana
miha.kovac@ff.uni-lj.si

Članek obravnava trende pri branju leposlovja v Sloveniji, kot jih nakazujejo slovenske raziskave o bralnih navadah med letoma 1973 in 2014, ter jih primerja z rezultati nekaterih podobnih raziskav v Evropi in ZDA. Odgovore respondentov primerja z knjigotrškimi in knjižničarskimi statistikami in na tej osnovi analizira razmerja med zasebnim in javnim sektorjem na področju knjige, pri čemer ugotavlja pozitivno korelacijo med branjem leposlovja in širjenjem vključenosti prebivalstva v izobraževalne sisteme ter negativno korelacijo med branjem leposlovja in širjenjem audio-vizualnih medijev.

Ključne besede: slovenski knjižni trg / bralne navade / e-knjige / knjižne statistike / knjižnice / knjigotrštvo / leposlovje / uspešnice / žanri

Naloga, ki si jo zadaja pričujoče besedilo, nas že v izhodišču napotuje na spolzek teren. Ugotoviti namreč želi, kako se je zadnjih 40 let v Sloveniji spreminjal odnos do branja leposlovja, v kakšni interakciji je bil s prodajo in izposajo knjig ter katere družbene in tehnološke spremembe so ga najbolj zaznamovale. Težava pri tovrstnih raziskavah je namreč v tem, da imamo ne samo v Sloveniji, ampak tudi drugje po svetu na razpolago razmeroma malo podatkov o bralnih navadah v različnih obdobjih in še manj knjigotrških statistik; pomagati si je torej treba z indičnimi dokazi in občasno o lokalnih razmerah sklepati na podlagi globalnih trendov. Poleg tega so bile raziskave bralnih navad v Sloveniji izvedene v precej različnih družbenih okoliščinah in z različnimi metodologijami, zato njihovi izsledki niso neposredno primerljivi in zgolj nakazujejo osnovne smeri razvoja bralnih navad. Bralcu, ki nima veselja do statistik in do podrobnejšega razumevanja mehanizmov, ki uravnavajo delovanje knjižno-založniške dejavnosti, zato priporočam, da podatkovne dele besedile le preleti in se osredotoči predvsem na zaključke, ki jih bom izpeljal iz njih – ti namreč odpirajo kar nekaj novih vprašanj, povezanih z razmerji med nosilci knji-

ževnih besedil, tehnologijami za njihovo razširjanje in percepcijo književnih vsebin.

Raziskave branja v Sloveniji

Uvodoma velja poudariti, da je, kar zadeva raziskave branja, Slovenija razmeroma srečna deželca, saj smo prvo resno raziskavo bralnih navad izvedli že leta 1973, nato pa jih ponovili vsakih deset do petnajst let (Žnideršič 1999; Rupar 2015). Izsledki raziskav so bili objavljeni leta 1974, 1979, 1984, 1998 in 2014, pri njihovem navajanju pa se bom v prvi vrsti naslonil na povzetke, kot so bili objavljeni leta 1999 (Žnideršič idr.). Rezultate pete raziskave z uradnim naslovom *Bralna kultura v republiki Sloveniji* bom povzemal po njihovi tiskani objavi (2015), pri čemer grafi, ki jih bomo uporabil v pričujočem besedilu, še niso bili javno objavljeni.

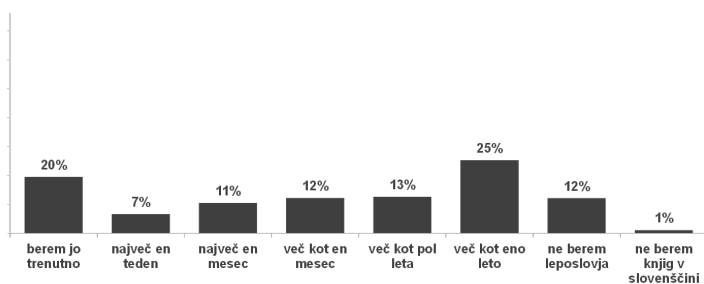
Vprašanja v vseh petih raziskavah so bila zaznamovana ne samo z različnimi metodološkimi pristopi (prve štiri raziskave so bile terenske, peta je bila izvedena s pomočjo spletnega anketiranja), ampak tudi z duhom časa ter vrednotami in interesi raziskovalcev, ki so se v obdobju 1974–2014 kar nekajkrat spremenili (tako je bil denimo vprašalnik prve raziskave precej seksistično obarvan, prve tri raziskave pa so bile izvedene v drugačni družbeni ureditvi kot četrta in peta). Vse to predstavlja težavo glede primerljivosti rezultatov, saj je smiselno domnevati, da so denimo anketiranci odgovarjali drugače na anonimno spletno anketo kot na vprašanja anketarju iz oči v oči; tovrstno »neanonimno« anketiranje je lahko še dodatno sporno v okoljih brez polne svobode govora, kakršno je bilo tudi v Sloveniji v letih 1973, 1979 in 1984. Vsem tem metodološkim razlikam navkljub verjamem, da zbrani podatki zadoščajo za analizo osnovnih trendov pri razvoju bralnih navad ter ključnih sprememb v množičnem leposlovnem bralnemu okusu v Sloveniji med letoma 1974 in 2014. Vsekakor pa je na mestu opozorilo, da številki, ki jih navajam v nadaljevanju besedila, zaradi omenjenih omejitev ne gre razumeti kot matematično natančen prikaz razmer, ampak golj kot zaris trendov v slovenski bralni krajini.

Roman je edina književna forma z množičnim občinstvom

Prve štiri raziskave *Knjiga in bralci* so poskušale predvsem izmeriti razmerja med bralci leposlovja in ostalih knjig ter ugotovljale, da je prvih dva do trikrat več kot drugih (Žnideršič idr. 33). V raziskavi leta 2014 so po nekaterih tujih zgledih uvedli še vprašanje, ki ga v prejšnjih raziskavah ni

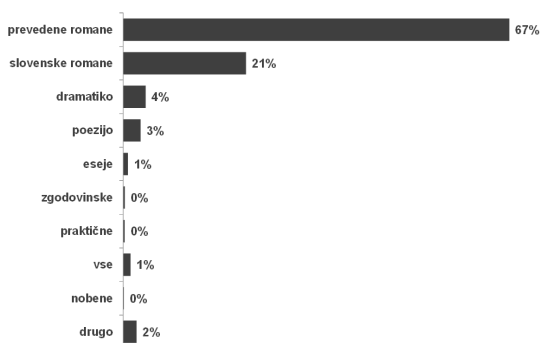
bilo, in anketirance povprašali, kdaj so nazadnje brali leposlovno knjigo v slovenščini. Nanj je le 12% od tistih, ki berejo knjige, odgovorilo, da ne berejo leposlovja, 1% pa leposlovja ne bere v slovenščini.¹ Ker je leta 2014 knjige bralo 58% prebivalcev in prebivalk Slovenije, lahko iz tega sklepamo, da približno polovica prebivalstva Slovenije redno ali občasno bere leposlovje, pri čemer slika 1 nakazuje, da tretjina bralcev in bralk (oziroma šestina prebivalstva Slovenije) to počne bolj ali manj redno. Odstotek bralcev in bralk leposlovja v celotni populaciji je bil leta 2014 zelo podoben kot v letih 1974 (48%), 1979 (61%), 1984 (45%) in 1998 (49%, *ibid*).

Slika 1: Bralci leposlovja 2014: koliko časa je minilo, odkar ste nazadnje brali leposlovno knjigo

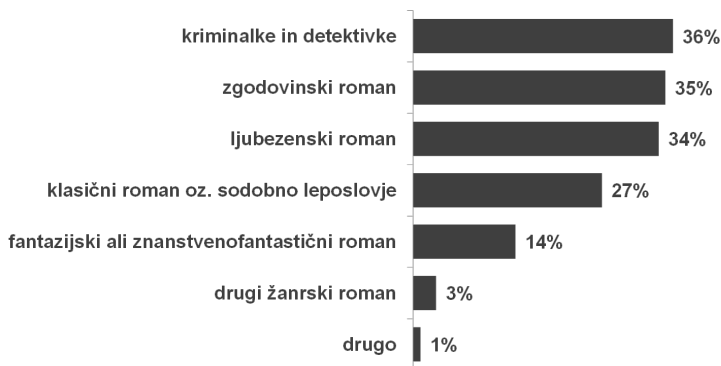
Ker podatki o prodaji in izposoji knjig kažejo močno prevlado prevodnih del, se je v letu 2014 zdelo smiselno med najširše kategorije knjig, po katerih je raziskava spraševala, uvrstiti tudi prevodne romane; ker se tako ločevanje med domače in prevodne pisce avtorjem prejšnjih raziskav ni zdelo potrebno, ni možno presoditi, ali afiniteta do prevedenih leposlovnih del (slika 2) v Sloveniji narašča ali pada.

Slika 2: Katere knjige v slovenščini najraje berete?

Ti podatki tudi nakazujejo, da je roman med slovenskimi bralci prevladujoča književna forma, saj jih denimo poeziji daje prednost le 3 % oziroma odstotek in pol v celotni populaciji; lahko govorimo tudi o naraščajočem trendu dominacije romana, saj je bilo v raziskavi iz leta 1973 bralcev, ki so dajali prednost poeziji, v celotni populaciji skoraj štirikrat več kot leta 2014 – 5,6% (Kocjan 22).

Slika 3: Kakšne romane v slovenščini najraje berete?

Odgovori o najbolj priljubljenih žanrih kažejo na določeno protislovje med podatki o izposoji in prodaji knjig na eni ter odgovori respondentov na drugi strani, ki pa je deloma navidezno: kriminalke in detektivke so anketiranci in anketiranke sicer res uvrstili na prvo mesto, vendar velja opozoriti, da že hiter pregled najbolj popularnih zgodovinskih romanov, kot jih denimo pišeta Julie Garwood in Amanda Quick, pokaže, da gre v resnici za ljubezenske romane v zgodovinski preobleki (več o tem Gregorin, Kovač in Blatnik), zato je na mestu domneva, da so bili – če uporabimo besednjak iz raziskav Knjiga in bralci 2, 3 in 4 – v letu 2014 »romani s prevladujočo ljubezensko tematiko« zelo verjetno na prvem mestu najbolj branih žanrskih leposlovnih knjig v Sloveniji.

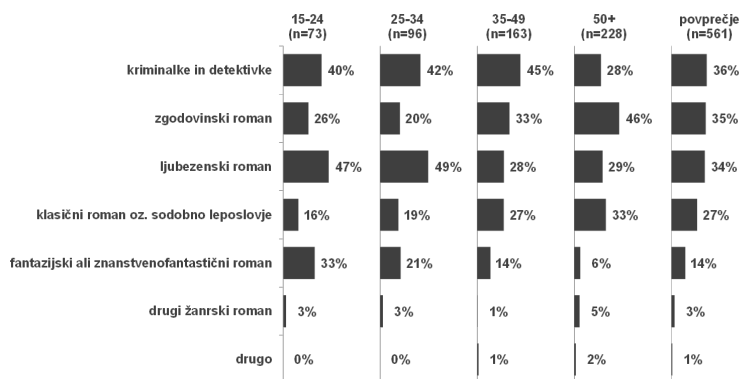
Kot že omenjeno, so bili rezultati nekoliko drugačni leta 1973, ko je največ bralcev trdilo, da najraje posegajo po zgodovinskih romanih (26,6%), na drugem mestu so bila prozna dela starejše slovenske književnosti (21,6%), na tretjem prevodna dela svetovnih klasikov (19,1%), na četrtem mestu literatura o NOB (16,5%), na petem pa prozna dela sodobnih tujih pisateljev (14,5%); kriminalke so bile šele na sedmem mestu (13%), kategorije ljubezenski romani pa v vprašalniku ni bilo (Kocjan 22). Toda ob tem so anketiranci in anketiranke že leta 1973 med najbolj priljubljenimi avtorji navajali tudi pisce, ki so sicer res pisali zgodovinske romane, a

je v njih imela zelo pomembno – ali celo prevladujočo – vlogo tudi »ljubezenska tematika«, kot so denimo hrvaška avtorica Marija Jurić Zagorka s ciklusom romanov *Grička vještica* ter Serge in Anne Golon s serijo *Angelika*. V seštevku vse to nakazuje, da bi drugačen metodološki pristop pri merjenju bralnih preferenc že leta 1973 najbrž dal drugačen rezultat – in da so se pod plaščem zgodovinskih romanov že takrat skrivali romani, v katerih je prevladovala »ljubezenska tematika«. To je postalo očitno v raziskavah *Knjiga in bralci* 2, 3 in 4, pri čemer zbrani podatki kažejo, da so se odgovori respondentov – ob izraziti žanrski konvergenci ljubezenskih in zgodovinskih romanov – spreminjali postopoma. Tako je bil denimo podobno kot leta 1974 tudi leta 1979 in 1984 najbolj priljubljen žanr zgodovinski roman, ki pa so ga leta 1998 s prvega na drugo mesto zrinili »romani z močno poudarjeno ljubezensko vsebino«; ti so se že leta 1979, ko so to kategorijo uvedli, prebili na tretje mesto (pri prikazu podatkov so se leta 1979, 1984 in 1998 odločili za nekoliko drugačno metodologijo kot leta 2014, saj so knjižne žanre zgolj razvrstili v lestvico priljubljenosti, ne da bi pri tem navajali odstotke bralcev posameznega žanra), pri čemer seveda ostaja odprto, ali del respondentov med zgodovinskimi romani ni navajal del, ki jih je drugi del respondentov uvrstil med »romane s prevladujočo ljubezensko tematiko« in obratno. »Romani o drugi svetovni vojni in NOB« so bili še leta 1979 in 1984 na drugem mestu priljubljenosti, nato pa so leta 1998 zgrmeli na sedmo do deveto mesto (delili so si ga z »humorističnimi, satiričnimi deli« ter »spomini in pričevanji«) in leta 2014 povsem izginili iz knjigarniških polic. Podobno kot ljubezenski romani so se po letu 1974 med najbolj priljubljene žanre začeli **prebijati kriminalni in biografski romani** (s sedmega mesta in šestega mesta leta 1974 sta se ta dva žanra prebila na tretje do četrto mesto leta 1998), medtem ko so leta 1973 drugo in tretje uvrščeni slovenski in svetovni klasiki po letu 1979 izginili z lestvic (Žnideršič idr. 38–39). Slovenska sodobna proza je bila leta 1973 na enajstem, leta 1984 in 1998 pa na četrtem mestu; raziskava leta 2014 je pokazala, da po njej še vedno posega 21% bralcev. Iz dejstva, da je bilo med letoma 2012 in 2013 na lestvicah najbolj prodajanih del dvoje domačih romanov, hkrati pa je celoten obseg prodaje v slovenščini napisanih del pomenil manj kot 10% prometa na knjižnem trgu (Kovač in Squires), lahko sklepamo, da se bralci domačega leposlovja bolj množično zbirajo predvsem okoli nekaj domačih knjižnih uspešnic.

V raziskavi *Knjiga in bralci* 5 smo registrirali nov žanr, fantazijsko književnost, ki se je podobno kot drugje po svetu tudi v Sloveniji med širšo bralno publiko zasedla predvsem s pomočjo dveh prevodnih avtorjev, J. K. Rowling in Georga R. Martina (več o tem Kovač in Wischenbart). Da gre za nov žanr, ki ga prejšnje generacije bralcev niso množični brale, na-

kazuje slika 4, ki kaže, da so fantazijski romani izrazito prisotni med mlajšo bralno populacijo, medtem ko so zgodovinski romani ter klasični romani in sodobno leposlovje prevladujoč žanr predvsem med starejšimi bralkami in bralci; starejša populacija tudi precej manj kot respondenti v drugi starostnih kategorijah posega po kriminalkah in ljubezenskih romanih.

Slika 4: Priljubljenost žanrov – starostna prerazporeditev

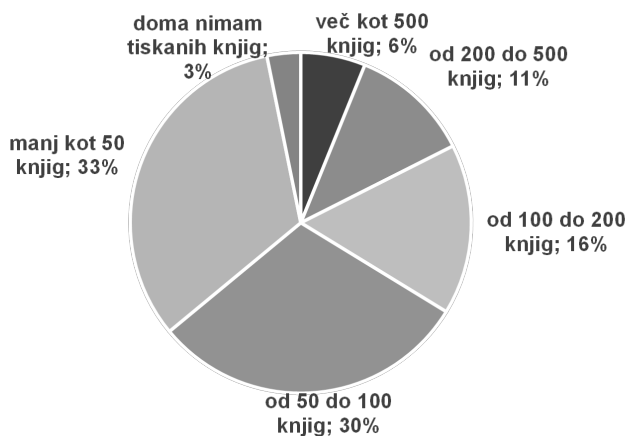
Na podlagi vseh omenjenih podatkov lahko torej govorimo predvsem o dveh izrazitih trendih: v Sloveniji je v zadnjih letih naraščala priljubljenost žanrskega leposlovja, pri čemer so se v zadnjih 20 letih izrazito uveljavili predvsem štiri žanri: ljubezenski in zgodovinski romani, kriminalke ter fantazijska književnost, med katerimi so ljubezenski romani v konvergenci z zgodovinskimi absolutni zmagovalci;² zahtevnejša literarna dela, kot so sodobno leposlovje in poezija, so bila deležna manj bralne pozornosti, kot so jo kazali rezultati prve raziskave o bralnih navadah iz leta 1973.³ Primerjava rezultatov bralnih in nakupovalnih navad tako nakazuje, da se je v Sloveniji v zadnjih 40 letih prevladujoč bralni okus homogeniziral in hkrati tudi komercializiral, izrazit skok v tem trendu pa zaznamo po letu 1998, ko se je v Sloveniji dokončno uveljavilo tržno gospodarstvo.

Sklep na prvo žogo bi torej bil, da je bila komercializacija in homogenizacija bralnih okusov logična posledica komercializacije dejavnosti, se pravi ugašanja javnega sektorja na eni in razvoja komercialnih, na profitni logiki utemeljenih knjižnih založb na drugi strani. V nadaljevanju bomo pokazali, da taka hipoteza o razvoju leposlovnega knjižnega trga ne vzdrži empiričnega preverjanja.

Poblagovljenje knjige, razvoj domačih knjižnic in razvoj mreže javnih knjižnic

Uvodoma velja opozoriti, da se je med letoma 1974 in 2014 v Sloveniji pomembno povečalo število ljudi, ki imajo doma knjige: če je leta 1973 22,3% odstotka respondentov trdilo, da doma nimajo niti ene knjige (Kocjan 28), je bilo leta 2014 takih le še 3%. V letu 2014 se je sicer res nekoliko zmanjšalo število tistih, ki so doma imeli manj kot 50 knjig (z 37% na 33%), zato pa se je povečalo število tistih, ki so doma imeli od 50 do 100 knjig (z 19,5% na 30%), od 101 do 200 knjig (z 11,9% na 16%), od 201 do 500 knjig (z 6% na 11%) ter tistih, ki so imeli doma več kot 500 knjig (z 2,3% na 6%; Kocjan 28 ter slika 5).

Slika 5: Posedovanje knjig 2014

Hkrati z večanjem domačih knjižnic se je iz leta v leto povečevalo tudi število novo izdanih knjižnih naslovov, tako sta denimo leta 1970 v Sloveniji izšli 1102 novi knjigi, leta 1980 je izšlo 2075 novih knjig, leta 2013 pa 4950. Naraslo je tudi število prodajnih poti za knjigo, saj so se po letu 1998 pojavile spletne knjigarne, knjige pa so začeli prodajati tudi na bencinskih servisih in v velikih prodajnih središčih, s čimer se je število maloprodajnih mest za knjigo povečalo z nekaj deset na več kot tisoč (Kovač in Gregorin 60–61). S tem se ni povečala le dostopnost knjige, ampak se je spremenil tudi kontekst trženja knjige, saj se je ta znašla na maloprodajnih policah trgovin skupaj z številnimi drugimi tržnimi predmeti. V tovrstnih prodajalnah danes knjige kupuje več kot tretjina kupcev.

S tega zornega kota lahko govorimo o tem, da se je v Sloveniji po osamosvojitvi sprožil izrazit proces poblagovljenja knjige: če je avtor teh

vrstic še leta 1999 ugotavljal, da so slovensko založništvo skozi večino 20. stoletja »obvladovale antitržne in antikapitalistične vrednote, ki bi jih z eno besedo najlaže označili kot korporativistične« (Kovač, *Skrivno življenje* 133), ki so knjigo povzdigovale v nadtržni, tako rekoč posvečen kulturni predmet, je za začetek 21. stoletja značilna množična selitev knjig v običajne prodajalne, s čimer je knjiga slej ko prej izgubila pomemben del svoje nekdanje posvečenosti. Da je bila knjiga po letu 1989 na svojevrsten način »detronizirana«, nakazuje tudi podatek, da se je odstotek tistih, ki trdijo, da jih knjige ne zanimajo, povečal z 2% leta 1998 na 29% leta 2014. Za razliko od vseh prejšnjih raziskav trditev »knjiga me ne briga« danes očitno ni več družbeno nezaželeno, homogenizacija in komercializacija bralnih okusov pa se zdita logičen sopotnik tovrstnih procesov.

Vendar bi se zmotili, če bi trdili, da je bilo tako zato, ker je zasebni, komercialni sektor na področju knjige postajal vedno močnejši, javni sektor pa je izginjal. Dostopni statistični podatki namreč nakazujejo ravno obraten proces: vzporedno s procesom poblagovljenja knjige se je v Sloveniji povečevala tudi mreža splošnih knjižnic, založbe in knjigarne pa so se krčile. Tako se je med letoma 1973 in 2014 kvadratura knjižničnih prostorov, obseg knjižničnih zbirk, število zaposlenih in članstvo v splošnih knjižnicah več kot podvojilo, izposoja pa se je – vsaj statistično – več kot potrojila (za podatke pred letom 1982 gl. Sepe 1983). Že na prvi pogled je torej očitno, da sta bili rast domačih in javnih knjižnic po letu 1970 vzporedna procesa, pri čemer je bila predvsem po osamosvojitvi rast obsega poslovanja splošnih knjižnic hitrejša od rasti števila knjig, ki so jih ljudje imeli doma: splošne knjižnice so leta 1990 imele 313.518 članov, leta 1998 jih je bilo že 463.652 in leta 2013 494.624 (več o razvoju splošnih knjižnic na <http://bibsist.nuk.uni-lj.si/statistika/kvs.php>), pri čemer je leta 2014 na vprašanje, kje so dobili knjigo, ki so jo nazadnje prebrali, 48% bralcev odgovorilo, da so si jo izposodili v knjižnici (6% več kot leta 1998), v domači knjižnici pa jo je leta 1998 imelo 14% bralcev, kar je 10% več kot leta 2014.

To vprašanje je sicer zadevalo posedovanje vseh knjig, a ker pomenijo bralci leposlovja veliko večino med bralci knjig, je na mestu ugotovitev, da je leposlovna knjiga po osamosvojitvi v Sloveniji začela postajati objekt, ki ga ni več smiselno posedovati doma. Kot nakazuje nekaj raziskav, ima tak odnos do posedovanja knjig negativen vpliv na prenos bralnih navad na naslednje generacije (M. D. R. Evans in drugi 2010), a to je zgodba, ki jo tu ne bomo načenjali. Za namene pričujočega besedila je bolj pomembno dejstvo, da tovrstno naraščanje javnih in zmanjševanje zasebnih knjižnic korelira tudi s spremembami v velikosti javnega in zasebnega sektorja na področju knjigotrštva: če se je prvi večal, se je drugi krčil, saj se je število zaposlenih v založništvu in knjigotrštvu med letoma 1998 in 2014 zmanj-

šalo za slabih 20%, ravno obratno kot v javnem knjižničnem sektorju, kjer se je število zaposlenih za približno toliko povečalo. Ti trendi so se odrazili tudi v ekonomskih kazalnikih, saj se je prodaja knjig v tem obdobju vrednostno zmanjšala za okoli 40%, prav toliko pa so se povečala sredstva za delovanje knjižnične mreže, pri čemer je bila ogromna večina teh sredstev usmerjenih v gradnjo in obnovo knjižnic ter v »neknjižno« dejavnost splošnih knjižnic, kot so organizacije dogodkov in izobraževani (Kovač in Gregorin 59).

Naraščanje moči javnega sektorja v knjigotrštvu je bilo vidno tudi pri številu izdanih naslovov: med prvimi petimi založbami, ki so leta 2013 v Sloveniji izdale največ naslovov, sta bili dve javni ustanovi (Filozofska fakulteta in ZRC SAZU), za povrh pa so s pomočjo subvencij izšle 303 knjige (oziroma ena na delovni dan), kar je skoraj za tretjino več kot leta 1998, ko je bilo takih knjig le 239. Še bolj zanimiva je primerjava z letom 1970, saj so v letu 2013 subvencionirane knjige predstavljale dobro tretjino celotne knjižne produkcije iz leta 1970. V Sloveniji se torej ni izrazito povečalo le število novo izdanih knjig, ampak je drastično naraslo tudi število zahtevnejših, nekomercialnih knjig s področja leposlovja in humanistike, ki zaradi zahtevnosti in razmeroma majhnega trga ne morejo iziti brez javne ali državne pomoči.⁴

Vsi ti podatki nas opozarjajo na nekaj zanimivih paradoksov – osrednji pa je slej ko prej ta, da skoraj štirikratno povečanje števila izdanih in subvencioniranih naslovov ter drastično povečanje dejavnosti knjižnic in števila prodajnih poti niso pripeljali do povečanja števila bralk in bralcev, saj je bilo razmerje med bralci in nebralci leta 2014 praktično enako kot leta 1973 (51% proti 49% leta 2014 in 52% proti 48% leta 1973; Kovač in Gregorin 47 in Kocjan 15). Še več: kot sem pokazal, smo bili vzporedno z naraščanjem investicij v javni knjižni sektor priča tudi izrazitemu poblagovljenju knjige ter žanrski homogenizaciji in komercializaciji bralnih okusov. S tega zornega kota pa je povsem na mestu hipoteza (ki je v tem besedilu ne bom preverjal), da je v Sloveniji na področju knjige javni sektor ujetnik, hkrati pa tudi utrjevalec in pospeševalec procesov, vezanih na homogenizacijo bralnih okusov in poblagovljenje knjige. Povedano v bolj aktualno-političnem jeziku, javni sektor je prav tako – ali pa še bolj – kot zasebni ujetnik neoliberalnih trendov.

Opisani procesi so pomembno spremenili tudi način branja leposlovja: če je število bralcev in bralk v populaciji ostalo enako, povečalo pa se je število izdanih naslovov in subvencioniranih knjig, hkrati pa so se homogenizirali bralni okusi, lahko na tej osnovi domnevamo, da je leta 2014 enako število ljudi konzumiralo več knjig kot leta 1973. Postavimo lahko torej še eno hipotezo, namreč, da je branje postalo hitrejše in bolj fra-

gmentarno, hkrati pa je pomemben del knjig, ki ne sodijo med prevladujoče tri žanre, zelo verjetno ostal skoraj ali pa povsem brez bralne publike. Na to je opozoril že Samo Rugelj, ki je v knjigi *Izgubljeni bralci* na podlagi primerjav naklad knjižnih zbirk 100 romanov in Klasiki XX stoletja pokazal, da so naklade zahtevnejših leposlovnih del drastično padle (Rugelj 14), saj je zbirka 100 romanov v sedemdesetih letih imela več kot deset tisoč izvodov naklade, knjige, ki izhajajo v njeni naslednici Klasiki XX. stoletja, pa redko dosežejo 500 prodanih izvodov. K temu velja še dodati, da je tako tudi – ali pa celo predvsem – zato, ker zahtevnejših leposlovnih del danes izide bistveno več kot pred tridesetimi leti, saj ta izhajajo pri kar nekaj slovenskih založbah (Litera, Beletrina, Sodobnost, Goga, Modrijan, Mladinska knjiga, Cankarjeva založba), zbirka Sto romanov pa je bila v svojem času edinstvena v mnogih ozirih.⁵ Logičen sklep je, da se je povečalo tudi število tistih, ki se pri nas ukvarjajo s prevajanjem in izdajanjem resnega leposlovja – in da je morebitno upadanje bralnih elit zatorej paralelen proces z naraščanjem števila literarnih producentov. Še več: s tega zornega kota je legitimna celo obratna hipoteza od Rugljeve, namreč da se bralna elita v razmerju na osemdeseta leta številčno ni skrčila, pač pa se je zgolj razpršila med bistveno večje število naslovov, hkrati pa se je deloma tudi sama preselila med literarne producente.

Ta pojav nikakor ni zgolj slovenski: kot je že leta 2006 ugotavljal Gabriel Zaid, je pesnikov danes več kot bralcev poezije, saj ima denimo ena najbolj znanih literarnih revij v anglosaškem svetu, *The Poetry*, naklado 10.000 izvodov, vsako leto pa ji svoja dela pošlje 90.000 avtorjev, kar posledično pomeni, kot opozarja Zaid, da tudi literati ne kupujejo literarnih revij, razen če pričakujejo, da bodo v njih objavljena njihova dela. (Zaid 96). Kot v pregledu raziskav bralnih navad univerzitetnikov ugotavlja Adriaan van der Weel, je zelo podoben trend opaziti tudi pri »službenem« branju raziskovalcev s področja humanistike in družboslovja: povprečen čas, potreben za branje znanstvenega članka, se je med letoma 1977 in 2005 skrčil z 48 minut na 31, 80% objavljenih znanstvenih člankov nima niti enega citata, še hujše pa je z znanstvenimi monografijami, kjer so v ZDA in Veliki Britaniji povprečne naklade med letoma 1970 in 2005 padle z 200 na 250 (van der Weel 78–79).

Skratka, celo pesniki in akademiki skušajo objaviti čim več in prebrati čim manj v čim krajšem času – eno od ključnih vprašanj založniških študij doma in globalno pa slej ko prej ostaja, zakaj je leposlovna in akademska bralna krajina strukturirana na tak način. Ker podatkov o hitrosti branja v knjižnem formatu in o tem, koliko bralcev prebere knjigo do konca, nimamo ne za sedanjí čas niti za sedemdeseta leta, na vprašanja o naraščajoči fragmentarnosti branja leposlovja ne bo možno nikoli natančno odgovoriti.

ti; orodja za tovrstne raziskave branja nam ponujajo šele elektronske knjige, ki pa so drugačen medij kot tiskana knjiga in slej ko prej evocirajo tudi drugačen način branja. Odgovore na omenjeno vprašanje bomo zato nakazali s pomočjo indičnih dokazov, to je z analizo naraščanja rabe avdio-vizualnih medijev in z analizo demografskih sprememb v bralni populaciji, kot se kažejo v raziskavah bralnih navad. Najprej pa bomo trende v slovenski knjižni produkciji preverili tako, da jih bomo postavili ob bok svetovnim.

Rast knjižne produkcije in spremembe v javnem sektorju

Začnimo torej doma: najprej velja opozoriti na to, da rast javnega sektorja ni proces, vezan zgolj na knjigo, saj se ta krepí vse od osemdesetih let naprej, osamosvojitve pa je tovrstne procese še pospešila. Kot je denimo razvidno iz podatkov o gibanju zaposlenih v šolstvu, je bilo leta 1985 v slovenskih osnovnih šolah 225.789 učencev in 13.675 zaposlenih, leta 1995 se je z 207.032 učenci ukvarjalo 15.372 zaposlenih, leta 2012 pa je za 159.674 učencev skrbelo 18.194 zaposlenih, kar pomeni, da se je leta 2012 v slovenskem osnovnem šolstvu 33% več zaposlenih ukvarjalo z 41% manj otrok. Tako kot se je pri splošnih knjižnicah zaradi tovrstnih vlaganj drastično povečalo ne samo število članov knjižnic, ampak se je v celoti pomembno razširil obseg njihovih dejavnosti, so tudi razlogi za večje število zaposlenih v šolstvu vezani na bistveno višje izobraževalne in zdravstvene standarde, kot smo jih imeli leta 1970 (devetletka ima en razred več kot osemletka, standard v prvem triletju je učitelj in pol na razred, za povrh pa smo uvedli tudi številne izbirne predmete, itd.).

Seveda se v pričujočem besedilu nimamo namena ukvarjati z zgodovino razvoja javnega sektorja, kaj šele z analizami gibanj zaposlenih v šolstvu: za našo rabo je pomembna predvsem ugotovitev, da je rast knjižnic zgolj del splošne rasti javnega sektorja. Še več, rast splošnih knjižnic tudi ni nekaj specifično slovenskega, saj jo beležimo tudi v mnogih evropskih državah in v ZDA, kjer so sicer do vlaganj v javni sektor tradicionalno bolj zadržani. Tam so denimo leta 2012 zabeležili 2,2 milijardi knjižničnih izposoj (vključno s tiskanimi knjigami, avdio knjigami, dvd-ji in e-knjigami), kar je bilo 16,8% več kot leta 2002 (Public Library Survey 6) in 57% več kot leta 1990, ko je bilo v ameriških javnih knjižnicah 1,4 milijarde izposoj (Public Library in the US). Podatki za čas pred letom 1990 niso dostopni, a glede na trende med letoma 1990 in 2012 lahko domnevamo, da je bila ameriška rast izposoj med letoma 1970 in 2012 precej večja kot 60%.

Za evropske države je žal dostopnih razmeroma malo podatkov. Skupina za statistiko in evalvacijo, ki deluje v okviru Svetovnega združenja

knjižničarskih združenj, na svoji spletni strani (<http://www.ifla.org/statistics-and-evaluation/related-useful-links>) sicer res prinaša kup podatkov, ki pa za večino držav pokrivajo le eno leto; podatki, na podlagi katerih je mogoče sklepati o dolgoročnih trendih, so na voljo le za nekaj držav. Tako je denimo za Islandijo na voljo podatek, da se je tam izposoja knjig med letoma 1998 in 2011 v splošnih knjižnicah povečala za 50% (z 1,6 na 2,4 milijona), za Španijo, da se je med letoma 2000 in 2012 izposoja povečala za dobrih 10% (z 48 mio na 54 mio), na Norveškem – kjer imajo eno najboljše organiziranih in dostopnih knjižničnih statistik – pa se je izposoja med letoma 1970 in 2008 skoraj podvojila (<https://plinius.wordpress.com/data-bank/nordic-countries/norway/>).

Skratka, Slovenija glede rasti knjižničnih izposoj ni osamljen primer. Podobno ni osamljena niti glede rasti števila novo izdanih naslovov, ki je praktično povsod po svetu naraščalo skozi vse 20. stoletje. Tako je leta 1911 v Franciji živeči poljski statistik B. Iwinski izračunal, da je med letoma 1450 in 1910 v zahodni civilizaciji izšlo več kot 10 milijonov knjižnih naslovov, to število pa se je v naslednjih 30 letih v primerjavi s prejšnjimi 460 leti povečalo za več kot tretjino, saj je do leta 1940 izšlo še 3,5 milijona naslovov. Leta 1981 je bilo število izdanih knjižnih naslovov 2,71 krat večje kot leta 1955, avgusta 2009 pa je Google naznanil, da je do tedaj na svetu izšlo 168 milijonov knjižnih naslovov (vse navedeno po Krummel 200). V seštevku to pomeni, da je med letoma 1912 in 2009 izšlo 1580% več knjižnih naslovov kot med letoma 1450 in 1911; če število izidov preračunamo na letno raven, je v statistično povprečnem letu v obdobju od 1912 do 2009 izšlo na svetu 1,6 milijona knjig, v statistično povprečnem letu v obdobju od 1450 do 1911 pa 21.000, oziroma 76 krat manj. Velika večina te rasti se je zgodila po letu 1950 in v razvitih državah.

Seveda pa nam ti podatki povedo predvsem to, da se je izrazito povečala letna ponudba novo izdanih naslovov; če želimo ugotoviti, kaj se je zgodilo z razširjenostjo knjige, potrebujemo še podatke o bralnih navadah in o številu letno izposojanih in prodanih knjig. Tu pa, vsaj kar zadeva naklade in izposoje, naletimo na blokado: teh podatkov namreč založniki niso nikoli pisali v kolofone niti jih ni nihče sistematično zbiral, tako kot so denimo v večini držav nacionalne knjižnice vodile evidence o novo izdanih naslovih. Zaradi tovrstnega pomanjkanja podatkov so se raziskovalci knjižnih trgov v petdesetih in šestdesetih letih izogibali dajanju »lokalnih« ocen o nakladah ter se omejili na zelo približne ocene svetovne knjižne produkcije, pri čemer so knjižno produkcijo izračunavali predvsem iz svetovnih podatkov o prodaji papirja, namenjenega knjigotisku: tako je denimo R. Escarpit za leto 1962 ocenil, da je svetovna produkcija tedaj znašala 5 milijard izvodov (64–65).⁶ Ker je takrat na Zemlji živelo 3,1 milijarde

ljudi (Population of the entire world, yearly 1950-2050), to pomeni, da smo tedaj proizvedli 1,6 knjige na Zemljana.

Štirideset let kasneje je bilo navkljub razvoju informacijske tehnologije stanje glede podatkov le deloma boljše, saj za ogromno večino držav še vedno nimamo sistematično zbranih statistik o letno natisnjenih in prodanih izvodih knjig: Clark in Phillips sta tako za Veliko Britanijo objavila podatek, da so leta 2006 – skupaj z izvozom – britanski založniki prodali 787 milijonov knjig, Publishers Weekly pa je za isto leto ocenil, da so ameriški založniki prodali 659,3 milijonov knjig (*Book Industry Statistics*). Na spletni strani frankfurtskega knjižnega sejma so na voljo podatki, da je bilo leta 2002 v Nemčiji natisnjenih 500 milijonov knjig (*Buch und Buchhandel 2003*), da je bilo leta 2006 v Španiji prodanih 226 milijonov izvodov knjig, leta 2009 je bilo v Braziliji prodanih 388 milijonov izvodov knjig, leta 2013 je bilo na Švedskem prodanih 33 milijonov izvodov knjig, 40 milijonov na Nizozemskem in pet milijonov v Sloveniji. Istega leta je bilo na Japonskem natisnjenih 670 milijonov knjig, 542 milijonov v Rusiji in 82 milijonov v Argentini; in končno, leta 2009 so v Mehiki natisnili 320 milijonov knjig (vsi podatki *Book Markets in Europe*). Ker so za nekatere države navedeni podatki o številu prodanih knjig, za nekatere pa podatki o številu natisnjenih, bomo predpostavili, da je bila povprečna neprodana naklada 30% (več o velikosti neprodanih naklad Clark in Phillips) oziroma da so bile prodane naklade za 30% nižje od natisnjenih.

Na tej osnovi je možno izdelati razmeroma natančno oceno o skupni letni nakladi prodanih knjig na največjih svetovnih knjižnih trgih, saj so Španija, Nemčija, Francija, Velika Britanija in Rusija največji knjižni trgi v Evropi, Brazilija, Mehika in Argentina pa v Latinski Ameriki. Podatkov o letnih nakladah natisnjenih ali prodanih knjig za Indijo, Južno Korejo in Kitajsko sicer nimamo, bomo pa konzervativno ocenili, da so skupne letne prodane naklade na štirih največjih azijskih knjižnih trgih v seštevku v povprečju za približno 20% višje od japonskih: po prometu je namreč kitajski trg trikrat večji od japonskega, korejski za polovico, indijski pa za dve tretjini manjši od japonskega (Wischenbart idr. 14). Na tej osnovi lahko ocenimo, da se je v prvih letih novega tisočletja, pred množičnejšim pojavom e-knjig, v povprečju na največjih knjižnih trgih letno prodalo od pet do šest milijard knjig.

Kaj pa drugje po svetu? Tudi tu si bomo morali pomagati z ocenami. Poleg velikih trgov je evropska knjižna krajina sestavljena iz množice manjših držav, ki imajo od 2 do 17 milijonov prebivalcev in so pogosto zamejene tudi z jezikovno mejo (Makedonija, Estonija, Latvija, Litva, Hrvaška, Grčija, Slovenija, Srbija, Madžarska, Češka, Slovaška, Belgija, Nizozemska, Danska, Norveška, Finska, Irska, Ciper, Črna gora, Luksemburg, Islandija)

in prav tako – razen nekaj izjem – nimajo statistik o številu prodanih knjig. Te države se med seboj precej razlikujejo po življenjskem standardu; odločili smo se, da bomo izračunano povprečje naklad zaokrožili navzgor, zato smo za oceno povprečne naklade v manjši evropski državi izbrali Švedsko, Nizozemsko in Slovenijo, torej dve bogati in eno povprečno državo.⁷

Ker je bilo v teh treh državah na začetku novega tisočletja v seštevku prodanih 78 milijonov knjig oziroma v povprečju 26 milijonov na državo, lahko na tej osnovi ocenimo, da je bilo v državah z manj kot 20 milijoni prebivalcev v EU prodanih okoli 570 milijonov knjig. Če bi k temu dodali še ostale manjše evropske države in Turčijo, bi – glede na to, da je turški knjižni trg po prometu približno enak indijskemu – celotno velikost evropskega knjižnega trga brez največjih igralcev na njem lahko navzgor zaokrožili na okoli 800 milijonov letno prodanih izvodov knjig.

Še manj številke je na razpolago za ostanek sveta. Natančne podatke imamo na voljo le za Avstralijo, kjer je bilo v letih od 2003 do 2004 prodanih 128 milijonov knjig (<http://www.abs.gov.au/ausstats/abs@.nsf/mf/1363.0>). Na drugi strani je Afrika skoraj popolna *terra incognita*. Običajno afriški trg ocenjujemo na 2–3% celotne svetovne knjižne produkcije, pa čeprav za to nimamo nobenega materialnega dokaza, saj več kot 20 afriških držav sploh nima nacionalnih bibliografij in torej ne vedo niti tega, koliko knjižnih naslovov izdajo letno (več o tem Zell). Podobno velja tudi za nekatere srednje in južno azijske države, kot so Irak, Iran, Afganistan, Kazahstan, Uzbekistan, Vietnam, itd. Ker gre odsotnost nacionalnih bibliografij praviloma z roko v roki z nerazvitostjo založniških industrij, bomo tudi tu predpostavili, da azijske nerazvite države v založniškem smislu predstavljajo še eno Afriko; da drugače povedano, nerazvit del sveta proizvede okoli 6% vseh letno natisnjenih knjig. To bi pomenilo, da – znova ob zaokroževanju navzgor, zato da s tem pokrijemo odsotnost podatkov za nekatere založniško bolj aktivne azijske in afriške države, kot sta denimo Južna Afrika in Indonezija – v Avstraliji ter na azijskem in afriškem trgu v seštevku prodajo okoli 800 milijonov knjig.

Če torej vse te številke seštejemo, se števec zaustavi na dobrih sedmih milijardah letno prodanih knjig. Ker je – če za primerjavo vzamemo letnico 2005 – tedaj na Zemlji živelo 6,5 milijarde ljudi (Population of the entire world, yearly 1950-2050), to pomeni, da smo tedaj proizvedli 0,9 knjige na prebivalca oziroma 0,8 knjige manj kot leta 1962.

To številko lahko preverimo še na en način. V *Global Ebook Report 2015* je bil letni promet na celotnem svetovnem knjižnem trgu ocenjen na 114 milijard evrov, od tega pa je 68 milijard odpadlo na šest največjih knjižnih trgov. Če torej poskusimo oceniti skupno svetovno letno prodano naklado knjig na podlagi razmerja med prometom na najbolj razvitih trgih

in ostankom sveta, se števec precej podobno kot prej ustavi na šestih do sedmih milijardah:

Tabela 2: Promet in naklade v svetovnem založništvu

Država	Letni promet 2015 (v milijonih evrov)	Ocena povprečne letne prod. naklade (v milijonih)
ZDA	27.400	659
Kitajska	15.342	1350
Nemčija	9.536	350
Japonska	5.409	450
Velika Britanija	3.875	787 (skupaj z izvozom)
Francija	4.402	170
Skupaj	65963	3766
Ostaneq sveta	48.037	2744
Skupaj	114.000	6500

Še enkrat velja opozoriti, da gre tudi tu za ocene, za katerimi se skrivajo kompleksna knjigotrska razmerja, ki jih v tabeli enostavno ni možno povzeti: velike razlike med kitajskimi in ameriškimi nakladami ter prometom denimo pričajo o tem, da so na Kitajskem knjige precej cenejše kot v ZDA, razlika med britanskimi in ameriškimi nakladami in prometom pa nakazujejo, da je – zahvaljujoč temu, da je angleščina največji svetovni založniški jezik– izvoz britanskih založnikov močan dejavnik njihovih prihodkov in da so ZDA eden njihovih glavnih ciljnih trgov.

A ne glede na vse zagate in ob jasnem zavedanju, da so te številke le približki, je rezultat dovolj nedvoumen. Globalna rast prodanih naklad je še vedno drastično nižja od globalne rasti novih naslovov: če so slednji po letu 1962 na letni ravni zrasli za več kot 1000%, rast prebivalstva pa je bila v tem času 366%, je rast naklad le okoli 30% (z okoli 5,4 milijarde na okoli 7 milijard). Celo če bi se v zgornjih ocenah zmotili za 100% in bi bila globalna rast prodanih naklad v resnici 60%, temu pa bi dodali – glede na uvodoma predstavljene številke spet radikalno zaokroženo navzgor – 100% rast knjižnih izposoj, bi bila skupna rast izposoj in prodaje knjig še vedno daleč pod svetovno rastjo prebivalstva in števila izdanih naslovov.

Zato lahko brez večjih dilem sklenemo: temeljna značilnost knjižne produkcije v drugi polovici dvajsetega stoletja v razvitih državah je, da se je izjemno razpršila, saj se je število izdanih naslovov drastično povečalo, njihove naklade pa so se ves čas manjšale. Pojav, ki smo ga odkrili skozi analizo raziskav branja v Sloveniji in sta ga na bolj globalni ravni opisala

Zaid in van der Weel – namreč, da je leta 2014 enako število ljudi v krajšem času konzumiralo več besedil kot leta 1973, zaradi česar smo domnevali, da je branje postalo hitrejše in bolj fragmentarno –, očitno potrjujejo tudi globalne statistike o prodaji in izposoji knjig. Posledično lahko navkljub številnim metodološkim pomanjkljivostim razumemo rezultate slovenskih bralnih raziskav kot verodostojne, pri čemer slovenski odnos do branja leposlovja očitno ni nič specifično slovenskega, ampak je del globalnih sprememb v odnosu do knjige in načinov branja.

Ta sprememba v načinih branja sovpada z dvema daljnosežnima procesoma v sodobnih družbah: z vedno večjo vključenostjo prebivalstva v izobraževalne sisteme in z naglim razvojem avdio in vizualnih medijev.

Intelektualno življenje v času poblagovljenja

Eno od skupnih dognanj raziskav branja, izvedenih ob prelomu 20. in 21. stoletja, je, da sta knjiga in z njo branje leposlovja domena izobraženih. Tako so v največji in najstarejši longitudinalni raziskavi branja, ki jo v ZDA izvaja National Endowment of Arts, leta 2002 ugotavljali, da »le 14% tistih z osnovnošolsko izobrazbo bere romane, kratko prozo, poezijo ali drame, medtem ko je pri visoko izobraženih petkrat bolj verjetno, da bodo brali leposlovna dela« (NEA 12). Dvanajst let kasneje, leta 2014 sta podoben rezultat dali tudi francoska (*Les Français et la lecture*, SNE/CNL) in slovenska raziskava branja. Ker so Slovenija, ZDA in Francija kulturno precej različne dežele, bomo na tej osnovi postavili hipotezo, da je v zahodni civilizaciji na prehodu iz 20. v 21. stoletje obstajala korelacija med ravnjo izobrazbe in bralnimi navadami.⁸

Vendar pa korelacija med stopnjo izobrazbe in bralnimi navadami ni značilna za vse 20. stoletje: vsaj za ZDA in Veliko Britanijo imamo na razpolago kar nekaj dokazov, da je v prvi polovici minulega stoletja ni bilo. To je pokazala že prva resno izvedena raziskava bralnih navad, ki jo je po naročilu ameriškega knjižnega kluba Book of the Month izvedel Gallupov Inštitut za raziskave javnega mnenja, saj je v času izvedbe raziskave kar 29% Američanov bralo knjige (Crain), pri čemer je v tistem času univerzitetno izobrazbo imelo le 3% Američanov (Wolf); v seštevku to pomeni, da je tedaj imela ogromna večina ameriških bralcev le srednješolsko ali osnovnošolsko izobrazbo. Podobno so v Veliki Britaniji sredi druge svetovne vojne, leta 1944 – sicer v širši raziskavi o navadah Britancev – odkrili, da imata »skoraj dve tretjini kvalificiranih in več kot polovica nekvalificiranih delavcev doma spoštovanja vredne knjižnice in da so v delavskih družinah starši že v prejšnjih generacijah otroke spod-

bujali k branju» (Rose 230–231). Žal za Slovenijo, Nizozemsko, Nemčijo in Francijo nimamo na razpolago podobnih raziskav o intelektualnem življenju delavstva, a bomo vseeno predpostavili, da so v teh državah bralne navade delavcev, kmetov in srednje izobraženih vsaj deloma spominjale na tiste v Veliki Britaniji in ZDA.

Vse to pomeni, da so v drugi polovici 20. stoletja bralci in bralke najhitreje izpuhtevali med manj izobraženimi, posledično pa je bila demografska slika bralne populacije v prvi polovici 20. stoletja precej drugačna kot ob njegovem izteku. Temu pritrjujejo tudi trženjske raziskave, ki so jih s pomočjo dnevnikov porabe prostega časa opravljali na Norveškem, Veliki Britaniji, ZDA in Franciji. Analiza teh dnevnikov (Southerton in drugi) je namreč pokazala, da je v omenjenih štirih državah po letu 1950 branje kot prostočasno aktivnost začelo izrivati gledanje televizije, pri čemer je bil ta proces daleč najbolj izrazit v populaciji manj izobraženih. To kažejo tudi raziskave demografske strukture televizijskih naročnikov v Veliki Britaniji, saj je njihovo število naraslo z 14.560 v marcu 1947 na več kot milijon leta 1951, med njimi pa so prevladovali taki z nižjimi dohodki – anketa, ki jo je tedaj izvedel BBC, pa je še razkrila, da se je več kot 70% naročnikov nehalo izobraževati po 15 letu starosti (Briggs in Burke 237). Še bolj pomenljivo pa je, da se po letu 1970 ni krčilo le število bralcev, ampak tudi čas, namenjen branju: na Nizozemskem se je denimo število tistih, ki so brali knjige vsaj 15 minut na dan, med letoma 1975 in 2000 zmanjšalo z 49% na 31%, čeprav je odstotek bralcev v celotni populaciji ostal stabilen; v Franciji se je branje takih in drugačnih tiskanih gradiv med letoma 1978 in 1998 zmanjšalo s 44% na 35%, v Veliki Britaniji pa s 66% na 58% (Phillips). Edina država, kjer se je povečalo število bralcev in čas, namenjen branju, je Norveška (Southerton in drugi 246–249).

Toda če je število bralcev upadalo med manj izobraženimi, zakaj je potem splošno število nebralcev ostajalo stabilno ali pa se je celo zmanjševalo? Tudi tu statistike nakazujejo odgovor: ker se je v času po drugi svetovni vojni v Evropi in v ZDA drastično začela spreminjati izobrazbena struktura prebivalstva. Na začetku 20. stoletja je manj kot 20% Evropejcev obiskovalo srednje šole in manj kot 1% jih je imelo visokošolsko izobrazbo. Leta 1938 je bilo v Italiji, Nemčiji, Veliki Britaniji, Franciji, Združenih državah in na Japonskem manj kot 2% mladih vpisanih na univerze, leta 1950 pa je bilo takih 3%. Nato je v sedemdesetih letih minulega stoletja prišlo do eksplozije in število študentov in profesorjev na univerzah se je povečalo za 300% (Wolf). Posledično je v članicah OECD leta 2012 44% vseh odraslih imelo srednješolsko izobrazbo, 30% med njimi pa visokošolsko; srednješolska izobrazba je v teh državah postala tako rekoč nekaj samoumevnega, saj jo je imelo »v povprečju 74% prebivalstva v starostni

skupini med 25 in 64 leti ter 82% tistih med 25 in 34 leti« (*OECD Education at a Glance*). Razvoj v Sloveniji je bil morda še bolj radikalen: če smo leta 1981 imeli 1493 študentov na 100.000 prebivalcev, jih je bilo leta 2013 trikrat več (5029) na univerze pa se je v povprečju vpisovalo kar 70% posamezne generacije (*Statistični letopis 2014*).

Na teh osnovah lahko torej govorimo o treh paralelnih procesih: medtem ko je razvoj vizualnih elektronskih medijev branje leposlovja izrival iz prostočasnih dejavnosti pomembnega dela Evropejcev, sta poblagovljenje knjige in razmah izobraževanja in knjižnic (oziroma javnega sektorja) deloma nevtralizirala negativne učinke vizualnih medijev tako na kupovanje knjig kot na bralne navade, saj je bila tiskana knjiga vse do pojava digitalnih učnih gradiv osrednji medij za prenos znanja v izobraževalnih sistemih (več o tem Kovač in drugi, »Učbeniki«). S tega zornega kota se je zato težko strinjati s tistimi raziskovalci, ki trdijo, da razvoj novih medijev praviloma spodbudi tudi rast uporabe starih medijev: prej gre vzročno vez iskati med širjenjem knjige in rastjo izobraževalnih sistemov. Precej bizarno vprašanje, s katerim se v pričujočem besedilu nismo ukvarjali, je, zakaj sta ta dva drug proti drugemu delujoča pritiska v Sloveniji ohranila stabilno razmerje med bralci in nebralci in s tem raziskovalce branja in knjižnih trgov naredila slepe za precej veliko demografsko spremembo v bralni populaciji – namreč, da se knjiga na račun televizije seli na obrobje medijskih navad manj izobraženih in postaja domena srednje ali višje izobraženih, pri čemer zaradi vedno večje vključenosti prebivalstva v izobraževalni sistem tovrstno odmiranje akademsko neizobraženih bralcev ni povzročilo vidnega padca prodaje knjig. Še dodatno vprašanje tudi je, zakaj so ti procesi v Sloveniji postavili ljubezenske romane v samo središče knjižničnega, to je javno financiranega prostočasnega branja – in ali gre tudi tu za globalen proces, ali pa je ta pojav nekaj specifično slovenskega. Kar nas v seštevku postavlja pred hipotezo, vredno nadaljnje poglobljenega raziskovanja: podatki, analizirani v pričujočem besedilu namreč kažejo, da trende, vezane na poblagovljenje knjige in vedno večjo fragmentarnost branja, kot tudi razvoj branja, vezanega na javni sektor, družijo pomemben skupni imenovalec. Naj gre za tiskane ali avdio-vizualne medije, prihaja do rasti predvsem v tistih segmentih medijske potrošnje, kjer so potrebni manjši kognitivni napor, saj je gledanje televizije slej ko prej manj zahtevno od branja, branje ljubezenskih romanov pa od branja resnejšega leposlovja.

Da bi to hipotezo ustrezno razdelali, bi morali najprej pokazati, zakaj vizualni mediji evocirajo manjše kognitivne napore kot tiskani in zakaj je branje ljubezenskih romanov manj zahtevno od branja nežanrskega leposlovja – v drugem koraku pa bi se seveda morali vprašati še, kaj s tega zor-

nega kota pomeni vedno večja prevlada digitalnih avdio-vizualnih medijev v izobraževalnem sistemu. Tovrsten kognitivni napor pa si – v skladu z duhom časa – prepuščamo za nadaljnje raziskovanje.

OPOMBE

¹ Ta odstotek je sicer majhen, a je, tudi zaradi sprememb v širšem okolju, morda znanilec novega družbenega trenda, zato bo branje v tujih jezikih potrebno natančno opazovati tudi v naslednjih raziskavah.

² Da je množičen bralni okus lahko tudi drugačen, nakazujejo analize, ki sva jih s Claire Squires opravila na Škotskem, kjer so najbolj množično izposojana in prodajana dela kriminalna romani (Kovač in Squires).

³ Še enkrat opozarjamo, da je razlika med letoma 1973 in 2014 lahko tako drastična tudi zato, ker raziskovalni pogled v letu 1973 ni zajel ljubezenskih romanov, ki so tedaj sodili v kioske in niso izhajali v slovenščini, iz česar bi izhajalo, da so se ljubezenski romani po letu 1991 iz srbohrvaščine in kioskov preselili v slovenščino in splošne knjižnice. Ker za to tezo nimamo dovolj podatkov, jo puščamo v opombi pod črto.

⁴ K vsemu temu velja dodati še to, da vrednostno zmanjševanje prodaje knjig ne pomeni nujno tudi manjšega števila prodanih knjig, saj se je maloprodajna cena knjig v tem obdobju znižala (Kovač in Gregorin 59).

⁵ Ne gre pozabiti, da je zbirka izhajala v specifičnem času in je pomenila pomemben, še ne docela ovrednoten dejavnik pri slovenskem intelektualnem odpiranju v svet in pri prebijanju za socializem značilnih miselnih in kulturnih vzorcev. S tega zornega kota je izhajala v okolju, v katerem je bilo zaradi številnih zunanjih dejavnikov resno leposlovje deležno večje pozornosti, kot jo ima danes.

⁶ Ta metoda je uporabna zgolj za globalni izračun naklad zato, ker so založniki v zahodni Evropi in ZDA že od petdesetih let naprej tiskarske usluge kupovali preko državnih meja. Slovenska tiskarska industrija je denimo že v šestdesetih letih minulega stoletja tiskala knjige za številne založnike iz zahodne Evrope. To področje slovenske tiskarsko-založniške zgodovine je še v celoti neraziskano.

⁷ Navzgor zaokrožujemo podatke zato, da na način vsaj deloma pokrijemo morebitne neznanke – tj. države, ki drastično odstopajo od povprečja, a o tem nimamo podatkov.

⁸ Ena od težav pri raziskavah branja namreč je, da se jih razmeroma malo osredotoča na izobrazbeno strukturo, precej bolj jih zanima starostna razporeditev branja, kar slej ko prej nakazuje, da jih bolj zanima trženjski kot pa sociološki aspekt dobljenih rezultatov. A tudi to je zgodba, ki ne sodi v to besedilo.

LITERATURA

Blatnik, Andrej. »Nacionalni program za kulturo 2014–2017«. *Knjiga in bralci* 5. Ljubljana: UMco, 2015. 31–42.

»Book Markets in Europe.« Splet 10. 8. 2015 <http://www.buchmesse.de/en/international/book_markets/>.

»Book industry Statistics.« Splet 15. 3. 2015. <www.parapublishing.com/statistics/>.

Briggs, Asa in Peter Burke. *Socialna zgodovina medijev*. Ljubljana: Sophia, 2005.

Buch und Buchhandel in Zahlen. Frankfurt: Borsenverein des Deutschen Buchhandel, 1958, 1980, 1983, 1998.

- Chute, Adrienne. *Public Libraries in the U.S.: Washington D.C.: National Centre for Educational Statistics 1991*. Splet 15. 3. 2015 <http://www.ims.gov/research/public_libraries_in_the_united_states_survey.aspx>.
- Clark, Giles in Phillips Angus. *Inside Book Publishing*. London: Routledge, 2008, 2014.
- Crain, Craig. »Twilight of the Books.« *New Yorker* (24. 12. 2007). Splet 16. 8. 2015 <<http://www.newyorker.com/magazine/2007/12/24/twilight-of-the-books>>.
- Escarpit, Robert. *The Book Revolution*. Paris and London: Harrap & UNESCO, 1966.
- Gregorin, Rok, Miha Kovač in Andrej Blatnik. »Randomness at Work: The Curious Case of Bestsellers in Slovenia.« *Logos* 24.4 (2013): 12–23.
- Hladnik, Miran 1983. *Trivialna literatura*. Ljubljana: DZS, 1983. (Literarni leksikon 21).
- Kocjan, Gregor. *Knjiga in bralci*. Ljubljana: Raziskovalni center za samoupravljanje RS ZSS, Kulturna skupnost Slovenije, 1974. (Javno mnenje 54).
- Kovač, Miha. *Skrivno življenje knjig*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1999 (elektronska izdaja 2015).
- Kovač, Miha in Claire Squires. »Scotland and Slovenia: Making Books in Wee Lands.« *Logos* 25.4 (2014): 7–19.
- Kovač, Miha in Rok Gregorin. »Rezultati raziskave KiB V v primerjavi s knjigotrškimi in knjižničnimi statistikami.« *Knjiga in bralci* 5. Ljubljana: UMco, 2015. 43–80.
- Kovač, Miha idr. *Učbeniki in družba znanja*. Ur. Janez Krek. Ljubljana: Pedagoška fakulteta, Center za študij edukacijskih strategij; Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2005. (Obrazi edukacije)
- Kovač, Miha in Ruediger Wischenbart. »Rušenje mitov. Leposlovne uspešnice v Evropi in Sloveniji.« *Primerjalna književnost* 33.2 (2010): 117–135.
- Krummel, Donald. »The Heritage of Boleslas Iwinski.« *Library Trends* 62.2 (2013): 456–464.
- Evans, M. D. R. idr. »Family scholarly culture and educational success: Books and schooling in 27 nations.« *Research in Social Stratification and Mobility* (2010). Splet 22. 10. 2015 <http://www.international-survey.org/PQ_2010_BooksOnEd27Nations_RSSM2.pdf>.
- Les Français et la Lecture: Une Etude* SNE/CNL 2014. Splet 10. 8. 2015 <<http://en.calameo.com/books/0018287159315669e08a9>>.
- OECD (2012), *Education at a Glance 2012: Highlights*. Paris: OECD Publishing. Splet 10. 8. 2015 <<http://oecd.org/edu/highlights.pdf>>.
- Phillips, Angus. »Kicking the Habit: Decline of Reading in Europe.« 21.3 (2010): 31–36. *Population of the entire world, yearly 1950-2050*. Geohive. Splet 5. 9. 2015 <http://www.geohive.com/earth/his_history3.aspx>.
- Reading at Risk. A Survey of Literary Reading in USA*. Washington: National Endowment of Arts, 2002.
- Rose, Jonathan. *The Intellectual Life of the British Working Classes*. New Haven and London: Yale University Press, 2001.
- Rugelj, Samo. *Izgnubljeni bralec*. Ljubljana: UMco, 2014.
- – –. »Slovenski kupci knjig, njihov demografski profil in njihove nakupne navade v povezavi z bralnimi in drugimi navadami.« *Knjiga in bralci* 5. Ljubljana: UMco, 2015. 82–118.
- Rupar, Patricia. »Primerjava vprašanj iz KiB IV in KiB.« *Knjiga in bralci* 5. Ljubljana: UMco, 2015. 13–30.
- Sepe, Miša. »Splošnoizobraževalne knjižnice v letu 1982.« *Knjižnica* 27 (1983). Splet 10. 8. 2015 <<http://www.dlib.si>>.
- Statistični letopis republike Slovenije*. Splet 10. 8. 2015 <www.stat.si>.
- Swan, D.W. idr. »Public Libraries in the United States Survey. Fiscal Year 2012« (IMLS-2015_PLS-01). Washington DC: Institute of Museum and Library Services. Splet 10. 8.

- 2015 <http://www.ims.gov/research/public_libraries_in_the_united_states_survey.aspx>.
- Van der Weel, Adriaan. »Reading the Scholarly Monographs«. *TEXT Magazine* Leiden: Academic Press Leiden, 2015. 75–81.
- Wischenbart, Ruediger idr. *The Global Ebook Report*. Wien: Wischenbart Content and Consulting, 2015.
- Wolf, Alison. *Does Education Matter? Myths about Education and Economic Growth*. London: Penguin Books, 2002.
- Zaid, Gabriel *Toliko knjig!* Prev. Dušanka Zabukovec. Ljubljana: Sodobnost International, 2005.
- Žnideršič, Martin, Darka Podmenik in Gregor Kocijan. *Knjiga in bralci IV*. Ljubljana: Oddelek za bibliotekarstvo, Filozofska fakulteta, 1999.

Changes in the Reading Landscape in Slovenia: Fiction Reading Habits, 1973–2014

Keywords: Slovenian book market / reading habits / e-books / book statistics / libraries / publishing industry / fiction / bestsellers / genres

This paper analyses changes in reading habits in Slovenia by comparing the results of reading surveys conducted in 1973, 1984, 1998, and 2014. It is shown that number of fiction readers remained stable throughout the period analyzed. However, the structure of reading material changed: in comparison to 1973, in 2014 the general reading landscape was dominated by three main genres: romance and historical romance, crime, and fantasy. Genres such as war novels entirely disappeared from the publishing landscape, and the number of readers of classic literature and poetry fell substantially. The paper examines the hypothesis that the main reason for this change was the commodification of books and commercialization of the publishing industry that took place after the collapse of communism in 1989. The results are rather paradoxical: it is shown that books indeed became a market commodity sold throughout a variety of sales channels, such as megastores, gas stations, and supermarkets. Nevertheless, between 1989 and 2014 the Slovenian publishing sector started losing jobs and its turnover shrank by 30%; on the other hand, Slovenian public libraries grew in the number of jobs, amount of shelf space, and number of books loaned. Furthermore, subsidies supporting the production of literary fiction increased. As a result, the number of literary fiction titles increased,

but their print runs and number of readers decreased; even more so, public libraries became the main distribution channel for genre fiction such as romance and historical romance, and as such were trapped in a commodification logic similar to that of other agents in the communication circuit of the book. The paper concludes by examining the reasons for such entrapment and looks for correlations in the book's ecosystem. It finds them in changes in the Slovenian education system and in the dominance of digital media.

Oktober 2015